

אברהם ורד, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון (cc by 2.5)

"מלחמת הגנרלים" לאחר מלחמת יום הכיפורים: רקע, מהלכים ומסקנות

זכי שלום

מבוא

ב־23 באוקטובר 1973 הגיעה אל סיומה מלחמת יום הכיפורים, מלחמה "כבדת ימים וכבדת דמים", כהגדרתו של שר הביטחון דאז, משה דיין (כאן חדשות, 2019). מייד עם פרוץ המלחמה הסכימו ביניהן המפלגות להפסיק את תעמולת הבחירות, שהיו אמורות להיערך ב־30 באוקטובר 1973 (סופר דבר לענייני מפלגות, 1973). זמן קצר לאחר שהפסקת האש נכנסה לתוקף התלהטה על פני השטח בכל עוזה "מלחמת גנרלים" רוויית יצרים והאשמות הדדיות, שכמוה לא ידעה ישראל בעבר. הצדדים העיקריים ב"מלחמה" זו, שעיקרה התנהל בתקשורת ובגופי שלטון ממלכתיים, היו האלופים אריאל (אריק) שרון ושמואל גונן והרמטכ"לים חיים בר־לב ודוד אלעזר.

המערכה גלשה, מטבע הדברים, גם למגרש הפוליטי וסחפה אליה את ההנהגה הלאומית כולה. כל זאת, על רקע מחאה ציבורית הולכת ומתעצמת שתבעה מכל האחראים למחדלי המלחמה לקבל אחריות על מעשיהם ומחדליהם, להסיק מסקנות ולפנות את מקומם בהנהגה

לאישים חדשים שִׁכְשְׁלִי מלחמת יום הכיפורים לא דבקו בם (להב, 1999, עמ' 315). חלק נכבד מן המערכה הקשה מתועד בישיבת ממשלה מיום 27 בינואר 1974. מסמך זה יתמקד בנושאים העיקריים שקיבלו ביטוי במסגרת ישיבה זו.

"מלחמת הגנרלים" – שלבים ראשונים

ב־13 בנובמבר 1973 שיגר האלוף שמואל גונן (גורודיש), שכהן עם פרוץ המלחמה כאלוף פיקוד הדרום עד למינויו של רב־אלוף חיים בר־לב כמפקד חזית הדרום ב־10 באוקטובר 1973, מכתב אל הרמטכ"ל תחת הכותרת: התנהגותו בקרב של האלוף שרון (שהיה מפקד אוגדה בפיקוד דרום): "במהלך המלחמה", כתב גונן, "פניתי אליך פעמיים בתביעה להדיח מתפקידו את האלוף שרון – פעם אחת ב־9 באוקטובר 73 אחרי התקפת נֶפֶל בניגוד לפקודה מפורשת, שבה איבד כעשרים טנקים שחלקם הושארו בשטח אויב על חלק מאנשי הצוות שלהם. בפעם השנייה – אחרי הקרב על ראש הגשר [...] עכשיו כשהפסקת האש נראית יציבה הריני מוצא

מראיונות לתקשורת שלא על פי נוהלי הצבא (ארז, 1973).

ב־20 בינואר 1974 פירסם האלוף במיל' אריק שרון פקודת יום על רקע סיום שירותו כמפקד אוגדה במלחמת יום הכיפורים. בפקודת היום קושר לעצמו שרון כתרים על בלימת הצבא המצרי וביצוע מבצע הצליחה, תוך הכפשת הפיקוד הצבאי העליון: "אוגדתנו" קבע שרון, "הוצבה מול המרכזי שבמאמצי האויב. תוך לחימת גבורה ומאמץ עליון של כל אחד מכם עצרנו את הכוחות המצריים. אוגדתנו היא שיזמה וביצעה את מבצע צליחת התעלה, צליחה שהביאה את התפנית במלחמה [...] למרות מחדלים וטעויות, למרות כשלונות והכשלות, למרות אובדן עשתונות ואובדן שליטה, הצלחנו להגיע לניצחון" (בלום וחפץ, 2005, עמ' 288-289). בתגובה שיגר הרמטכ"ל מכתב אל שר הביטחון ובו דיווח כי "אריק שרון ביקשני אתמול לשחררו משרות מילואים מיוחד. הודעתיו כי הוא יכול לעשות כן [...] [כמו כן] בדעתי להודיע לאלוף שרון על ביטול מינויו כמפקד אוגדה 143" (אלעזר, 1973; כאן חדשות, 2019). שר הביטחון אישר החלטה זו.

תגובת הממסד הצבאי לא הרתיעה את שרון. ב־25 בינואר 1974 הוא העניק ראיונות לעיתונים מעריב וידיעות אחרונות. שני הראיונות, ובייחוד הראיון במעריב, מפיגנים אהדה רבה לאריק שרון מצד המראיינים. צה"ל, טען שרון בראיונות, נמצא במצב חמור מזה מספר שנים. הוא זקוק לטלטלה רצינית מאוד. צה"ל איבד את הנשק העיקרי שלו וזו המחשבה המקורית, שעשתה אותו בעבר לאחד הצבאות המפוארים בעולם. רק הוא, אריק שרון, יודע איך להביא לשינוי במצב. אבל במצב הפוליטי הקיים אין סיכוי שתהיה הסכמה על מינויו כרמטכ"ל. עברנו מלחמה קשה, קבע שרון. למרות הניצחון שנחנו בה, נפגענו קשות. אבל מנהיגי המדינה לא למדו דבר מניסיונה של מלחמה זו. הם עדיין פועלים על בסיס של שיקולים כיתתיים (בשן, 1974; גולדשטיין, 1974; כאן ארכיון, 2018).

המפקדים בדרג הפיקוד העליון, טען שרון, לא הבינו את המצב שנוצר עם פרוץ המלחמה. מול הכוח המצרי האדיר שחצה את התעלה, היה צורך בריכוז כוח על־אוגדתי כדי לבלום את התבססות ראש הגשר המצרי בימים הראשונים למלחמה: "התכנית שלנו", אמר שרון בוועדת החוץ והביטחון, "הייתה שמכים מכה נגדית מיידית [...] הפעלת התכנית הזאת [לא תגרום לכך] שהמצרים לא יגיעו לתעלה ולא תהיה להם אחיזה [בצד שלנו], אבל הם לא יצליחו לבצע חדירה עמוקה [...] בעיני, העובדה שהמצרים הצליחו להעביר תוך יומיים מערך שלם מערבית לתעלה ותפסו רצועה בעומק של

לנכון לדרוש כי תורה לחקור את התנהגותו של האלוף שרון, ובאם יוכחו טענותיי — להעמידו לדין". גונן האשים את שרון בעבירות הבאות: א. אי־מילוי משימות שהוטלו עליו בקרב; ב. אי־ביצוע פקודות בקרב; ג. סירוב למלא פקודה בקרב; ד. חוסר דבקות במטרה; ה. עקיפת צינורות הפיקוד בקרב; ו. פגיעה במשמעת, בערכים ובאושיות הצבא (בוחבוט, 2015; ברגמן ומלצר, 2004, עמ' 139). מתוך מודעות להתקפה המתרגשת עליו בחר האלוף שרון להתגונן בדרך המוכרת לו היטב מניסיונו הצבאי — מתקפה קשה על התוקפים אותו. תוך שהוא נישא על גלי אהדה ציבורית רחבה וביקורת קשה על ראשי הצבא, הצליח שרון בדרך פעולה זו לממש את מטרתו: מבקריו הפכו למותקפים ונאלצו שוב ושוב להתגונן ולהסביר את עצמם ואת מהלכיהם והחלטותיהם במהלך המלחמה. בצר להם נאלצו מבקריו של שרון להיאחז בעוגנים משפטיים־משמעותיים, בתקווה לפגוע ביוקרתו ובמעמדו של שרון. ככל שניתן להתרשם, דרך פעולה זו לא שירתה את מטרותיהם (אגרס, 1974).

במחצית נובמבר 1973 העניק שרון ראיונות לעיתונים מובילים בזירה הבינלאומית: הניו יורק טיימס, לוס אנג'לס טיימס והגרדיאן. הראיונות היו רצופים ביקורת בוטה של שרון על הנהגת הצבא בראשות הרמטכ"ל דוד אלעזר וקודמו חיים בר־לב, ועל התנהלותם לפני המלחמה ובמהלכה. לטענתו, הם לא הכינו את צה"ל למלחמה; לא קראו נכון את תמונת המלחמה בראשיתה; לא העריכו נכון את כוונותיה של מצרים ולא היו מודעים לחשיבות ממד הזמן במלחמה. המסר שהשתמע מדבריו וקיבל ביטוי בכותרות העיתונים הוא כי בגלל כשלים אלה "ישראל החמיצה סיכוי לניצחון מוחלט במלחמת יום הכיפורים" (בר יוסף, 2013; ברנע, 1973; דן, 1974; א; קיפניס, 2016; שמש ודרורי, 2008).

בעקבות ראיונות אלה פירסם הרמטכ"ל דוד אלעזר הודעה מתפתלת, שביקשה לערער את אמינותו של האלוף שרון ולהציגו כמי שאינו פועל על בסיס ערכי החברות ואחוות הלוחמים של צה"ל. ואולם, בנסיבות אותה תקופה של מחאה ציבורית מתעצמת נגד הממסד הביטחוני היא נראתה, קרוב לוודאי, כניסיון למנוע את חשיפת כשלי המלחמה ואת האחריות האישית של הרמטכ"ל ושל קצינים בכירים אחרים. ספק אם היה בה כדי לחזק את מעמדו של הרמטכ"ל בשעה קשה זו: "טבעי הדבר", קבע הרמטכ"ל, "שדברים הקשורים למלחמה ולניהולה יהיו נידונים בציבור הרחב. אך למרבה הצער ראו אור לאחרונה תיאורים וראיונות מגמתיים שאינם משרתים תכלית חיובית אלא הילה אישית אפילו תוך פגיעות בלתי פוסקות בחברים לנשק". במקביל פירסמו שר הביטחון והרמטכ"ל הנחיה לאלופים להימנע

12-8 ק"מ, זה הישג שהמצרים לא חלמו עליו" (ועדת החוץ והבטחון, 1973). "לפי תכנוני המטכ"ל", כתב משה דיין, "היה התפקיד העיקרי בשלב הבלימה מוטל על חיל האוויר [...] בדיעבד הסתבר שהציפיות מחיל האוויר אינן מציאותיות" (דיין, 1982).

"העימות בין הגנרלים", כתב אורי דן, "[ביטא למעשה] עימות בין שתי אסכולות: התפיסה הסכמאטית של מלחמת המאסות של שיריון בשיריון, שיוצגה, בין השאר, על ידי בר לב, ומולה גישת המבצעים המיוחדים של שרון".

הפיקוד הצבאי, אמר שרון, לא הבין שמטרת הצבא המצרי אינה להגיע לתל-אביב אלא ליצור ראש גשר בקרבת התעלה (ברגמן ומלצר, 2004, עמ' 467; Tauvod, 2013). לכן, לדעת שרון, היה צורך לרכז את כל הכוחות כדי לשבור את ראש הגשר המצרי כבר בשלבים הראשונים של חציית התעלה. מעבר לכך, טען שרון, הפיקוד הצבאי לא הביא בחשבון את חשיבותו של ממד הזמן במערכה, שהתבטא בשחיקה הולכת וגוברת של כוח אדם וציוד, ובעובדה שהמעצמות החלו לאבד את סבלנותן נוכח התמשכות המערכה, ופעלו באינטנסיביות במגמה להצר את חופש הפעולה שלנו: "יום אחד לפני הפסקת האש", סיפר שרון לוועדת החוץ והביטחון, "הגיע סגן ראש הממשלה, יגאל אלון לביקור [באוגדה]. דברתי אתו על גורם הזמן. אמרתי לו שאנו מתעלמים מממד הזמן. הוא אמר לי: 'אתם יכולים לסמוך עלי. אין הפעם מגבלה של זמן'. למחרת הייתה הפסקת אש" (ועדת החוץ והבטחון, 1973).

הרמטכ"ל דוד אלעזר, טען שרון, הוא הנושא העיקרי באחריות למחדלי המלחמה, ולא שר הביטחון. הוא היה חייב להתפטר מייד עם פרוץ המלחמה, או לפחות לאחר גיבוש הפסקת האש. שרון, שהכיר היטב את הידע והניסיון הצבאי העצום של משה דיין, לא טרח להבהיר את ההנמקות להבחנה זו בין הדרג המדיני והצבאי. הוא הסתפק בקביעה כי שר הביטחון משה דיין "צריך להמשיך ולכהן בתפקידו גם בממשלה הבאה. הוא איש אמיץ מאוד, מקורי במחשבתו ועולה עשרות מונים על כל מועמד אחר של המערך בתפקיד זה" (גולדשטיין, 1974). אי אפשר היה להתנתק מהרושם שהבחנה זו קשורה, בין השאר, גם לעובדה שבאותו זמן שרון היה מעורב עמוקות בעשייה הפוליטית, ואולי ראה במשה דיין ובמקורביו בעלי ברית פוליטיים להפלת שלטון מפא"י. מעולם, לטענת שרון, לא הייתה מערכת יחסים כל כך עכורה בין מפקדי צה"ל כמו במלחמה זו. הפיקוד העליון, קבע שרון, הפגין כלפיו יחס של איבה מלווה

בקנאה וצרות עין מרגע כניסתו לתפקיד. מי שהכניס את הממד הפוליטי למערכה, לדעת שרון, היה הרמטכ"ל הקודם חיים בר-לב. בשנים שקדמו לפרוץ המלחמה נעשו מינויים של קצינים בכירים על בסיס של מפתח פוליטי ולא של כישורים אישיים. כאשר הגעתי למערכה, אמר שרון, ביקשתי שלא יצרו את צעדיי ויאפשרו לי להילחם על בסיס הידע המקצועי שלי וניסיוני הקרבי. אך הם פעלו בשיטתיות להצר את צעדיי: "שרון האמין", כתב עוזי בניזמן, "כי הפיקוד העליון רצה למנוע ממנו את זר הניצחון, ולזקוף אותו לזכותו של בר" (האלוף אברהם אדן) (בניזמן, 1985, עמ' 146-147).

בשנים שקדמו למלחמה, טען שרון, הושקעו מרב המאמצים של צה"ל בחיזוק כוחות השריון. כל זאת על חשבון כוחות הצנחנים. זו הייתה טעות חמורה, לדעתו. כוחות הצנחנים הם שהביאו לצה"ל את החשיבה המקורית והנועזת, רבת הדמיון והתעוזה. בחיל השריון, קבע שרון, הדגש הוא על הפלדה במקום על המחשבה היצירתית והנועזת. התבטאות זו כוונה כמובן לפגוע במעמדם של יריביו באותה עת: דוד אלעזר, חיים בר-לב ושמואל גונן, שפיקדו במהלך שירותם על גיסות השריון: "העימות בין הגנרלים", כתב אורי דן, "[ביטא למעשה] עימות בין שתי אסכולות: התפיסה הסכמאטית של מלחמת המאסות של שיריון בשיריון, שיוצגה, בין השאר, על ידי בר לב, ומולה גישת המבצעים המיוחדים של שרון. עתה נתגלתה במלוא חריפותה התהום בין הטכנוקראט, 'הראש המרובע בכומתה השחורה', לבין 'הראש העגול בכומתה אדומה'" (דן, 1975).

בהתייחסו לטענות כלפיו כאילו סירב למלא פקודות, טען שרון כי יש מקרים שבהם נדרש מפקד להפר פקודות שניתנות לו. הוא אמר שצריך לבחון את הפקודות על בסיס של שלושה קריטריונים: א. טובת המדינה. ב. החובה לכפופים לי. ג. החובה לממונים עליי. כאשר אני מקבל הוראה שאני יודע שהיא חסרת הגיון לחלוטין והיא נובעת מאי-הכרת תנאי הזירה ועלולה לגרום לאובדן חיי אדם, אזי החובה שלי לכפופים אליי קודמת לחובה שלי כלפי הממונים עליי (גולדשטיין, 1974). התבטאות אומללה זו הכתימה את שמו לאורך שנים כמי שנותן לגיטימציה להפרת פקודות.

ראיונות אלה העמידו את הממסד הביטחוני, ובעיקר את הרמטכ"ל אלעזר, בפני דילמה מורכבת: אריק שרון לא היה "עוד אלוף". הוא הגיע למלחמה עטור הילה של מפקד יחידה 101, שהובילה חלק ניכר מפעולות התגמול של צה"ל בשנות ה-50 וגיבשה את ערכי היסוד של צה"ל בקרב. בעיני חלקים רחבים בציבור הוא הצטייר כמצביא נועז ורב תחבולות וכמי שהביא למפנה המכריע במלחמת יום הכיפורים באמצעות המהלך לצליחת

של שדר לראש ממשלת ישראל מנשיא מצרים, ענתה גולדה לסאדאת, "הדבר גורם לי סיפוק רב. אני מקווה שהמגעים ביננו יימשכו ויובילו למפנה ביחסים ביננו. מצדי אעשה כמיטב יכולתי ליצור אמון והבנה ביננו. לשני העמים יש צורך בשלום. אנחנו צריכים לכוון את כל מאמצנו להשגת שלום. אנו ברי מזל שיש לנו את קיסניגר ששנינו נותנים אמון בו, ואשר מוכן לתרום מכישוריו וחוכמתו להשגת שלום" (מאיר, 1974). בעיתונות של אותה תקופה היו ידיעות על כך שבעולם הערבי מקווים שממשלת גולדה מאיר תישאר על כנה, לצורך קידום הסדר מדיני באזור (עסט"א, 1974).

התבטאויותיו הביקורתיות של שרון הציבו את גולדה מאיר בעמדה מורכבת של אינטרסים מנוגדים. העובדה ששרון מיקד את עיקר ביקורתו ברמטכ"ל דאז דוד אלעזר ובקודמו חיים בר-לב הייתה נוחה מאוד לה ולשר הביטחון משה דיין.

גולדה ודיין קיוו, קרוב לוודאי, שיזכו לקדם הסדר מדיני עם מצרים שיכפר על כישלונם במלחמת יום הכיפורים. אולם רמת העוינות כלפי "ממשלת המחדל" הייתה גבוהה מאוד, ולהט הרגשות והקנאות לא העניקו לגולדה מאיר ולממשלתה סיכוי הישרדות כלשהו. לעולם לא נדע אם לא הוחמצה הזדמנות פז להגיע להסדר מדיני עם מצרים מייד לאחר המלחמה, בגלל המחאה הציבורית הסוחפת ששטפה את המדינה באותה תקופה.

הדין בממשלה

דברי ראש הממשלה גולדה מאיר

ב־27 בינואר 1974 התכנסה הממשלה כאשר על סדר יומה, בין השאר, התבטאויותיו של שרון. תמלול הדיון משתרע על יותר משבעים עמודים ומפגין בעליל כי דבריו של שרון – בעיתוי שבו נאמרו ועל רקע המחאה הציבורית שהלכה וגברה נגד הנהגת "ממשלת המחדל" ומעמדו הפוליטי המתחזק של שרון – נגעו בעצבים רגישים מאוד בהנהגת המדינה באותה תקופה. קשה להבין מדוע נסחפו שרי הממשלה לדיון נרחב כזה, כאשר ברור היה להם שעצם קיומו של הדיון הזה והבולטות העצומה שניתנה לו יובילו בהכרח לתגובות שרשרת, ויעצימו עוד יותר את כוחו הפוליטי והציבורי של נשוא הדיון העיקרי ומי שכלפיו מופנית עיקר הביקורת – אריאל שרון.

את הדיון פתחה ראש הממשלה גולדה מאיר. בראשית דבריה הביעה תרעומת על כך שהשרים הדליפו את השאלות שלהם לתקשורת לפני ישיבת הממשלה:

התעלה: "לאחר הפסקת האש", כתבו ניר חפץ וגדי בלום, "הגיעה הפופולריות של שרון לשיאים חדשים. גם בעיני הציבור בעורף הפך אריק למנצח הגדול של המלחמה, האיש שצלח את התעלה והכריע את המלחמה מול מצרים" (בלום וחפץ, 2005, עמ' 283).

הממסד הביטחוני היה מודע למגבלות יכולתו לרסן את שרון, שכן הוא לא יכול היה להרשות לעצמו להיראות כמי שמבקש למנוע ביקורת לגיטימית על המחדלים הקשים שנחשפו במהלך המלחמה. מטבע הדברים, על רקע המחלוקות הקשות שליוו את מלחמת יום הכיפורים והמודעות של אישים רבים בהנהגה לכך שגורלם הפוליטי נמצא על כף המאזניים, קיבלו התבטאויותיו של שרון הד ציבורי חריג באופיו. רבים הזדהו עם דבריו ורבים אחרים שללו אותם מכול וכול. איש לא יכול היה להישאר אדיש כלפיהם.

מבקריו של שרון טענו שבהיותו איש פוליטי הוא מודרך בעיקר על פי שיקולים פוליטיים ואישיים. מעבר לכך הם טענו שגם אם יש צדק בחלק מטענותיו על מהלכי המלחמה, אין זה ראוי לתת לכך ביטוי בזמן המערכה, או זמן קצר לאחר שהסתיימה. זאת בפרט על רקע העובדה שנשאי הביקורת היו קצינים שלחמו עימו כתף אל כתף במלחמה רוויית דמים: "בשום צבא", כתב העיתונאי דניאל בלון, "פרסומם של חילוקי דעות צבאיים ומדיניים אינו נעשה מיד בתום המערכה [...] פרשת הראיונות של אריק שרון [...] אינני יודע מי התחיל בכך. אך אפילו החלו המתנגדים [לשרון] בכך, אין בכך כל הצדקה למתן ראיונות השמצה והתקפה לא בעיתונות חוץ ולא בעיתונות פנים". בלון אינו מסביר כיצד, אם כך, אמור היה שרון להגן על שמו הטוב מול מבקריו הרבים (בלון, 1973).

התרחשויות אלה אירעו כאשר מאחורי הקלעים התרחשה דרמה מדינית חסרת תקדים שהציבור הרחב, וקרוב לוודאי גם חלק משרי הממשלה, לא היו מודעים לה. ב־16 בינואר 1974 שיגר הנשיא סאדאת באמצעות הנרי קיסניגר, מזכיר המדינה האמריקאי דאז, מסר בעל־פה אל ראש הממשלה גולדה מאיר: "זהו השדר הראשון של נשיא מצרים אל מנהיג ישראלי", כתב סאדאת לגולדה. "כאשר פתחתי ביוזמה מדינית ב־1971, הייתי רציני בכוונותי (I meant it). כאשר איימתי במלחמה, התכוונתי לכך. גם עכשיו, כאשר אני מדבר על שלום מלא בינינו, אני מתכוון לכך. מעולם לא היה קשר בינינו. עכשיו יש לנו את קיסניגר שלשנינו יש אמון בו. אני מציע ששנינו נשתמש בשירותיו ונדבר בינינו באמצעותו, וכך לא נאבד מגע אחד עם השני" (מאיר, 1974).

ב־18 בינואר 1974 שיגרה גולדה לסאדאת מכתב תשובה, שוב דרך קיסניגר: "אני מודעת היטב למשמעות

של הרמטכ"ל לחלוק על דעת שר הביטחון בפני הממשלה, המקבלת החלטותיה ברוב דעות. במקרים רבים, ובשאלות מכריעות מתקבלות החלטות הממשלה בהתאם להמלצת הרמטכ"ל ונגד דעת שר הביטחון (אשד, 1974ב; צדוק, 1974; שמיר, 1974).

מנגד, ובמקביל לשביעות רצונה המוסתרת מהתבטאויותיו של שרון, גולדה מאיר הייתה מודעת היטב לכוח הרב שבידי מתנגדיו של שרון בתוך הממשלה ומחוצה לה, ובראשם אנשי אחדות העבודה, הליברלים העצמאיים ומפ"ם, השרים ויקטור שם טוב, ישראל גלילי, יגאל אלון ומשה קול, והרמטכ"לים חיים בר-לב ודוד אלעזר. מאחוריהם עמדו גופים ציבוריים וכלכליים רבי כוח ובראשם התנועה הקיבוצית. הללו תבעו מראש הממשלה, לעיתים באורח גלוי ובטוה ולעיתים במרומז, להדיח את שר הביטחון דיין מתפקידו ולהתייצב באורח חד-משמעי לצד הרמטכ"ל ותומכיו (אבידן, 1974).

בדבריהם, כך ניתן להתרשם, היה חבוי מסר ברור: אם תסכים גולדה מאיר "להקריב" את דיין, תוכל היא לשמור על מעמדה, ולא – תופנה דרישת ההתפטרות גם כלפיה. הגם שזמן קצר קודם לכן, בבחירות שנערכו ב-31 בדצמבר 1973, זכתה גולדה מאיר באמון רחב של הציבור, חשה ראש הממשלה ובצדק שיציבות ממשלתה עומדת על כרעי תרנגולת. בנסיבות אלה גם מנהיגה חזקה וסמכותית כמו גולדה מאיר העדיפה להימנע מעימות עם מי מן הצדדים.

התבטאויותיה של מאיר בישיבת הממשלה מלמדות על מאמץ מצידה להלך בין הטיפות. היא ביקרה בחריפות את התנהלותו הלא-קולגיאלי של שרון במהלך המלחמה ואחריה, ועם זאת הדגישה שוב ושוב שאין לה כלים לשפוט את ההאשמות שלו, וכנגדו, בכלים צבאיים-מקצועיים. באורח עקיף ובמרומז, קביעה זו העבירה מסר שראש הממשלה הציבה סימן שאלה על מידת האמון שהיה לה בהנהגה הצבאית, בראשות הרמטכ"ל. נקודה זו של חוסר ידע והבנה צבאית שימשה לימים את גולדה מאיר גם בעדותה בפני ועדת אגרנט, כגורם האמור לנקות אותה מאשמת ה"מחדל". ככלל, ככל שניתן להתרשם, נימת הדברים שלה כלפי שרון הייתה סלחנית למדי והקרינה רצון להכיל את האירוע (ישיבת הממשלה, 1974).

במבט היסטורי, קבעה מאיר, התבטאויותיו של שרון הן בעלות אופי חריג במיוחד. הן "קוראות לחיילים למרי ונותנות להם את כל הנימוקים מדוע אינם צריכים להכיר בפיקוד של הצבא". גולדה סיפרה כי כשהייתה אצל שרון בביקור באוגדה, הוא החל לדבר על המחלוקת שלו עם אלופים אחרים ועם הרמטכ"ל: "הפסקתי אותו, אמרתי לו: 'אם אתן לך להמשיך ככה בנוכחות המפקדים,

"אני מתקוממת נגד זה ששאלות מתפרסמות בעיתונות לפני שהן מובאות לכאן". בגלל החומרה הרבה של דברי שרון היא אמרה שתאפשר הפעם את הצגת השאלות, ואולם להבא, היא הבהירה/איימה, "כל שאילתה שתתפרסם, כל זמן שאני יושבת בתפקידי פה, לא אתן שתישאל גם בממשלה. אם זה [מתפרסם] בעיתונים, אז יענו העיתונים" (ישיבת הממשלה, 1974). ספק אם גולדה מאיר האמינה שאיומיה אפקטיביים בנסיבות שנוצרו בעקבות המלחמה. מעמדה הציבורי והפוליטי של ראש הממשלה ויכולתה לכפות את מרותה על שרי הממשלה נפגעו קשות לאחר המלחמה. הזירה הציבורית והתקשורתית הפכה למרכזית בהווה הפוליטית שנוצרה, במידה רבה על חשבון מעמדה של הממשלה והיכולת של השרים לנהל במסגרתה דיונים ענייניים באורח דיסקרטי. אף שר לא יכול היה לוותר על זירה חשובה זו, גם אם השימוש בה פגע בעבודה הסדירה של הממשלה.

אפילו איש אמונה הקרוב ביותר של גולדה מאיר, ישראל גלילי, ביקש לאחר המלחמה להתנער מן הסטיגמה שדבקה בו כחבר בצוות "המטבח של גולדה" (שכלל את גולדה מאיר, משה דיין וישראל גלילי). כל זאת בעקבות מאמר ביקורתי של פרופ' שלמה אבינרי בנושא: "בתקופתה של גולדה מאיר", כתב פרופ' אבינרי, "הפכה אף הממשלה גופא לתוספתן ל'מטבח' המצומצם שבו נופלות ההכרעות המשמעותיות. מגמה זו הגיעה לשיאה הקטסטרופאלי ערב מלחמת יום הכיפורים [...] החוצפה והיהרהר שבדבר, ההנחה כי התבונה המדינית היא מונופול של מספר מצומצם של אישים ואין צורך בהתייעצות היתה עצת אחיתופל הגרועה ביותר" (גלילי, 1974).

התבטאויותיו הביקורתיות של שרון הציבו את גולדה מאיר בעמדה מורכבת של אינטרסים מנוגדים. העובדה ששרון מיקד את עיקר ביקורתו ברמטכ"ל דאז דוד אלעזר ובקודמו חיים בר-לב הייתה נוחה מאוד לה ולשר הביטחון משה דיין (דגן, 1974; דן, 1974ב). ההבחנה בין אחריות הדרג המדיני והצבאי הייתה לימים, כידוע, ציר מרכזי בטיעונים שלה ושל דיין בפני ועדת אגרנט. גולדה מאיר טענה גם שאין לצפות ממנה כאזרחית חסרת ידע וניסיון צבאי להתנגד לעמדות שהציגו אישים עתירי ניסיון צבאי כמו משה דיין, דוד אלעזר, חיים בר-לב ואלי זעירא (סופר מעריב, 1974א).

דיין מצידו ניסה להתנער מאחריות ישירה לכשלי המלחמה, בין השאר בטענה שאחריותו של שר הביטחון לנעשה בצה"ל פחותה מאחריותו לנעשה במשרד הביטחון. הרמטכ"ל מתמנה על ידי הממשלה וכפוף לה, להלכה ולמעשה, ברוב הנושאים. זכותו וחובתו

אקראי חד־פעמי. למרות זאת, גולדה מאיר ואף לא אחד מן השרים לא מצאו לנכון להתייחס לפגם הכרוך בעובדה שקצין בכיר בצה"ל בשירות פעיל פונה ישירות אל אישיות בעלת מעמד מפלגתי כדי לקדם מועמד שלו לתפקיד רמטכ"ל: "זה לא מנע ממנו", סיפרה גולדה מאיר, "כעבוד שלושה חודשים לדבר אתי בשצף קצף נגד בר לב" (ישיבת הממשלה, 1974).

לאחר מכן עברה גולדה מאיר לדבר על היומרה של שרון להכיר בו, ובו בלבד, כמי שיכול לשקם את צה"ל בשעתו הקשה: "מותר לו לחשוב שהוא היחיד, שאין כמוהו, ולא היו ולא יהיו רמטכ"לים בצה"ל, כל עוד לא יהיה אריק שרון רמטכ"ל. אך בצורה כזו, בלי כל מעצור, כלפי חוץ וכלפי פנים ועם אידיאולוגיה של אי מילוי פקודות [...] הוא הוכרז כמלך ישראל. בסדר. כאשר נעבור לשיטה של מלוכה, הוא יהיה, או שלא יהיה, מלך ישראל [...] כך מדברים על מפקדים שהיו, על רמטכ"ל שישנו, מה זה? [...] וישנו רק איש אחד שיכול לעשות זאת [למלא תפקיד הרמטכ"ל] ואריק שרון זה האיש. אך מסיבות פוליטיות לא יתנו לו. זאת אומרת שכולנו קצת בוגדים, מפני שעניין פוליטי יותר חשוב לנו מאשר צה"ל, ובטחון המדינה". (ישיבת הממשלה, 1974). במכתב ששיגר שרון לראש הממשלה חודשים ספורים לאחר מכן, מאשש שרון את דבריה של ראש הממשלה: "נדמה לי", כתב, "שהכרחי למנות כראש המטה הכללי מפקד שיוכל להתמודד עם הבעיות שבפניהן עומד הצבא, שהן קשות יותר מכל מה שידענו בעבר. לדעתי, אני מסוגל לעשות זאת טוב יותר מכל מועמד אחר" (אורן, 2021). באשר לרמטכ"ל דוד אלעזר הוסיפה גולדה מאיר: "ראיתי את הרמטכ"ל בהצגת עניינים, ואני ראיתי אותו מקרוב מאוד במלחמה. אין לי שום סמכות לשפוט על צעדים צבאיים, אך אני מאחלת למדינת ישראל שהרמטכ"לים להבא לא יהיו פחותי ערך בכל המובנים [המאפיינים את הרמטכ"ל הנוכחי] – מוסר, אמת ואחריות. הייתי אומרת לרמטכ"ל אל תיקח ללב מה שאמר שרון. אך יש אנשים שקוראים זאת, ואינם מכירים את הרמטכ"ל. אבל אלה שמכירים אותך חושבים כפי שאמרת" (ישיבת הממשלה, 1974).

דברי הרמטכ"ל דוד אלעזר

רשות הדיבור עברה לרמטכ"ל דוד אלעזר. בראשית דבריו הודה הרמטכ"ל לראש הממשלה על דברי התמיכה בו. תמיכה זו, אמר, חשובה בייחוד על רקע קריאת שרון להתפטרותו. דברי אריק שרון, אמר, רצופים סילופים. לפיכך הוא אינו נרגש מביקורת זו. עם זאת הוא הבהיר כי אינו יכול להישאר שווה נפש נוכח ביקורת זו, ובעיקר על רקע קריאתו של שרון להתפטרותו. דבריו

הריני נותנת גושפנקא של ראש ממשלה לוויכוח פוליטי במקום צבאי. אני מבקשת ממך להפסיק, והוא הפסיק" (ישיבת הממשלה, 1974). להערכתנו, המסר המרומז של ראש הממשלה ברור: רק היא מסוגלת, אם בכלל, לרסן את אריק שרון מכוח אישיותה הסמכותית וניסיונה המדיני־פוליטי. מוטב אפוא לשרים להבטיח את יציבות ממשלתה.

בהמשך פנתה גולדה לרמטכ"ל בשם הממשלה וביקשה שלא ייכנס לוויכוח עם שרון. האינטרס שלה להכיל את האירוע ברור, אולם היא לא הבהירה כיצד אמור הרמטכ"ל להגן על שמו הטוב מול התקפותיו הקשות של שרון עליו. המחמאות שהיא הרעיפה על ראשו של הרמטכ"ל נועדו, קרוב לוודאי, לעודד את רוחו בשעה קשה זו עבורו, ואולי גם לשכנע אותו שמוטב לו להסתפק בהבעת התמיכה בו מצד הממשלה ולהימנע מהחרפת העימות עם שרון. עם זאת, דבריה התייחסו בפירוש לאישיותו הערכית של אלעזר שעליה, ככל הידוע, לא הייתה מחלוקת, ולא לתפקודו לפני המלחמה ובמהלכה – סוגיה שניצבה במרכז הביקורת נגדו. לממשלה, הדגישה גולדה מאיר בהתבטאות הנראית כרצון לצאת ידי חובה בנסיבות הקשות שאלהן נקלע אלעזר, יש "אמון מלא ברמטכ"ל והערכה על כל מעשיו לפני המלחמה ובתוך המלחמה" (ישיבת הממשלה, 1974).

גולדה מאיר הייתה מודעת לכך שוועדת אגרנט עשויה להגיע למסקנות שונות ביחס לאחריותו של הדרג הצבאי בכלל ושל הרמטכ"ל בפרט לכשלים במלחמה. עם זאת, היא בחרה להבהיר בפירוש כי לממשלה עמדה משלה בסוגיה זו ורמזה בכך שהיא עשויה לצאת נגד מסקנות הוועדה, אם אלה לא ייראו לה מוצדקות: "יש עתה ועדת חקירה", היא אמרה, "איני יודעת מה היא תגיד עלי, איני יודעת מה תגיד על שר הביטחון, איני יודעת מה תגיד על הרמטכ"ל. איני יודעת מה תגיד בכלל. אבל הממשלה הזו, אשר יושבת סביב השולחן הזה, חושבת כך" (ישיבת הממשלה, 1974).

בהמשך מצאה גולדה מאיר לנכון למתוח ביקורת חריפה על ההשתלחות של שרון ברמטכ"ל לשעבר חיים בר־לב. אגב כך היא גילתה כי שרון תמך במינויו של בר־לב לתפקיד הרמטכ"ל לאחר מלחמת ששת הימים. כשהייתה מזכירת המפלגה, סיפרה מאיר, בא אליה אריק שרון, אז אלוף בשירות פעיל בצה"ל, כדי לשכנע אותה להתנגד למינויו של אלוף אחר שהיה מועמד לתפקיד הרמטכ"ל (ככל הנראה הכוונה לעזר ויצמן): "הוא בא אלי בשצף קצף, לאמר למען השם, רק לא הוא". כאשר שאלה אותו על מי הוא ממליץ, השיב שרון כי הוא ממליץ על בר־לב. בהמשך התברר כי לא היה מדובר במפגש

המרכזיים במסגרת הוועדה שהוא עמד בראשה (ישיבת הממשלה, 1974).

בסוף דבריו התייחס אלעזר לביקורת שהשמיע שרון על תפקודו כרמטכ"ל במהלך המלחמה, ובעיקר על כך שלא ביקר מספיק פעמים בחזית המלחמה. משתמע מדבריו, ככל הנראה, כי אלעזר חשש להסתכן בקרבה יתרה לשטחי הלחימה. תגובתו האפולוגטית של אלעזר הפגינה שוב, וביתר שאת, את חולשתו. מי שעבר בחייו לא מעט קרבות מסוכנים וסיכן את חייו למען המדינה, נאלץ להצטדק מול שרי הממשלה, שקרוב לוודאי לא היו בקיאים בפעילותו במהלך המלחמה: "אלוף שרון יודע היטב שמצבו של הרמטכ"ל באמצע הקרב שונה ממצבו של שר הביטחון. הרמטכ"ל צריך להיות קשור כל הזמן עם מפקדי החילות ואלופי הפיקוד. ובכל זאת הצלחתי כל יום, בלי יוצא מן הכלל, להיות פעם בצפון ופעם בדרום, ועל פי רוב בשתי החזיתות גם יחד. הייתי גם במפקדות האוגדות ומצאתי גם זמן ללכת לברן וגם לאריק ואף לחטוף אש לתוך ההליקופטר" (ישיבת הממשלה, 1974).

ואז הגיע אלעזר אל "הפיל שבחדר": שתיקתו הרועמת של שר הביטחון משה דיין מול ההאשמות הקשות של שרון נגדו. דבריו של שרון, קבע אלעזר, מחייבים תגובה של שר הביטחון. בקשתו של אלעזר משר הביטחון לתת לו גיבוי ותמיכה בשעות קשות אלה העידה על המצוקה הקשה שאלה נקלע בעֶטְיָה של מלחמת יום הכיפורים. הוא עשה זאת בליט ברירה, כמי שנאחז בקש. הוא יכול היה להניח ששר הביטחון יבקש לגרום לכך שהוא, הרמטכ"ל, יישא על כתפיו את אשמת התפקוד הלקוי במלחמה וימנע מתמיכה בו. מעבר לכך, הוא היה מודע היטב למצבו הקשה לא פחות של שר הביטחון משה דיין ולמעמדו הציבורי שהלך והתערער. גם לו רצה שר הביטחון לתמוך בו, ספק אם הייתה בכך תועלת במישור הציבורי (ישיבת הממשלה, 1974).

התנהלותו של שרון במלחמת יום הכיפורים, קבע אלעזר, אינה תופעה חריגה וחד־פעמית באישיותו: "הקריירה של אריק", הבהיר אלעזר, "רצופה הפרות משמעת, חלקן חמורות, חלקן ידועות וחלקן אינן ידועות". גם הטענה של שרון בדבר פוליטיזציה בצה"ל היא מופרכת, קבע אלעזר. ההוכחה הטובה ביותר לכך היא העובדה שקצינים בכירים שהשתחררו מצה"ל לאחרונה פנו למפלגות שונות. בסופו של דבר, קבע אלעזר, הבעיה נעוצה באיש אחד והוא אריק שרון. הראייה הטובה ביותר לכך היא העובדה שלא היו מחלוקות בפיקוד צפון, לא בפיקוד מרכז, לא בחיל האוויר, לא בחיל הים ולא בחיל השריון. רק במקום אחד היו מלחמות גנרלים – בפיקוד

של אלעזר מקרינים את חולשתו בשעה קשה זו. מעמדה של גולדה מאיר עצמה היה רעוע למדי באותה עת, וספק אם היה לה גיבוי ציבורי להעניק לו תמיכה כלשהי. דברי התמיכה והשבח לאלעזר שהיא השמיעה "בשם הממשלה" העצימו עוד יותר את העובדה ש"הממונה" הישיר עליו, שר הביטחון משה דיין, מילא פיו מים. בפועל ניצב אלעזר בודד למדי במערכה על שמו הטוב.

בצר לו, נאלץ אלעזר לבסס את האשמותיו נגד שרון על מכתבי התלונה ששיגר אליו יריבו המר, אלוף הפיקוד גונן, שאותו הדיח מתפקידו כבר בשלביה הראשונים של המלחמה. אלעזר חזר והזכיר את טענות אלוף הפיקוד כאילו ביצע שרון התקפות צבאיות ללא אישור הפיקוד. התקפות אלה נכשלו והיו כרוכות באבדות כבדות לכוחותינו. אלעזר הבהיר כי הוא מסתייג מן הכוונה לערוך את הברור בנושא במסגרת תחקיר המלחמה. מטרתו של אלעזר הייתה למקד את האשמה בשרון. ברור היה לו שתחקיר הנושא באמצעות הוועדה עלול לחשוף גם כשלים בהתנהלותו ובהחלטותיו. בכל מקרה, סביר היה להניח שהתחקיר יבחן את התנהלותם של גורמים רבים במערכת, ובכך יביא לעמעום אחריותו האישית של שרון. במקביל הוא חשש, קרוב לוודאי, כי ברור משפטי יקבל פומביות רבה, יצטייר כמסע נקמה ביריב אישי ויפגע במורל של חיילי צה"ל, שהיו נתונים במתח רב לקראת אפשרות של חידוש המלחמה (ישיבת הממשלה, 1974; סופר דבר, 1973).

תגובתו האפולוגטית של אלעזר הפגינה שוב, וביתר שאת, את חולשתו. מי שעבר בחייו לא מעט קרבות מסוכנים וסיכן את חייו למען המדינה, נאלץ להצטדק מול שרי הממשלה, שקרוב לוודאי לא היו בקיאים בפעילותו במהלך המלחמה.

בסופו של דבר החליט אלעזר להעביר את הנושא לבדיקה במסגרת ועדת אגרנט. לשם כך הוא נפגש אישית עם יושב ראש הוועדה, השופט שמעון אגרנט, והעביר אליו את כתב התלונה המפורט. לאחר התייעצות עם חברי הוועדה הודיע השופט אגרנט כי: א. הוועדה תדון בסוגיה של ציות לפקודות עד לשלב הבלימה. ב. הוועדה לא תדון בשאלה אם מן התבונה הצבאית היה לתת פקודה זו או אחרת. ג. הוועדה תדון בסוגיה בבוא הזמן, על פי סדרי העבודה שתקבע לעצמה. ד. מובן מאליו שחקירת הוועדה אין בה כדי למנוע נקיטת צעדים אחרים המתחייבים מן החוק. מעניין לציין כי איש מן הנוכחים, לרבות היועץ המשפטי, לא מצא לנכון להעיר על כך שיושב ראש הוועדה, שופט בית המשפט העליון אגרנט, מצא לנכון להיפגש אישית עם אחד הנחקרים

שלו שילב מעורבות פוליטית נרחבת. כדי להזים את הטיעונים בדבר קידום "אנשי שריון" על פני צנחנים הבהיר בר־לב כי הוא זה שקידם שני צנחנים – מוטה גור ויצחק חופי – מדרגת אלוף־משנה לדרגת אלוף (אגרס, 1974; ישיבת הממשלה, 1974; רוזן, 1990). בר־לב סבר כי בתלונותיו של האלוף גונן צריך לטפל כפי שמטפלים בכל תלונה בצה"ל – באמצעות קצין בודק ולא דרך ועדת החקירה. כאשר תפרסם ועדת החקירה את הדוח שלה, טען בר־לב, הסוגיה הזאת עשויה להיות חסרת רלוונטיות. בכל מקרה מסקנותיה בסוגיה זו יהיו חלק ממקבץ רחב של סוגיות שבהן מטפלת הוועדה,

מעמדו של שרון בוויכוח עם אלופים אחרים אינו סימטרי, טען בר־לב. לשרון יש יתרון עליהם שכן "אין לו שום מעצורים, בעוד שלכל אחד מאתנו יש מעצורים".

וממילא לא תהיה להן שום תהודה. אם יבקש שרון "פטור" בשל חסינות, יעיד הדבר על חששותיו מפני "האמת". בסיום דבריו התייחס בר־לב ל"מודל" החדש של ציות לפקודות שניסה שרון לקבע. אם לא תהיה תגובה על כך, הזהיר בר־לב, "תהיינה לכך השלכות אדירות". נכון שעכשיו שרון הוא אזרח, ולכאורה יכול לומר ככל העולה על רוחו. אבל הוא מודה שכך נהג גם כאשר היה בשירות צבאי סדיר. בר־לב סבר שאמירה כזאת אינה יכולה להישאר ללא תגובה. תגובה מצד הרמטכ"ל אלעזר, הבהיר בר־לב, לא תתקבל כרלוונטית שכן הרמטכ"ל הנוכחי נתון במחלוקת ויריבות עם שרון, מה שמייצר דימוי של "ניגוד עניינים". לכן "התגובה הברורה" צריכה לבוא מצד שר הביטחון (ישיבת הממשלה, 1974).

אל דברי הביקורת של בר־לב על דרך טיפולה של הממשלה בענייניו הצטרף גם סגן ראש הממשלה יגאל אלון: "אינני מאושר מהדרך שבה טיפלו בכמה בעיות משמעת במרוצת המלחמה ומיד לאחריה. אנחנו דנים בבעיה בשלב מאוד מאוחר, לאחר שהיא כבר הפכה לחולי". אלון הביא דוגמה מן ההיסטוריה של ארצות הברית – הדחת הגנרל מקארטור בידי הנשיא טרומן שממנה יש ללמוד, לדעתו, כיצד יש לעצב מערכת יחסים בין הדרג המדיני והצבאי. אלון ציין שבמהלך מבצע קדש הדיח הרמטכ"ל משה דיין מפקד חטיבה שפעל שלא כראוי: "זוהי סמכותו וזוהי זכותו של הפיקוד, כי אין דומה שום אחריות לאחריות של הפיקוד בזמן מלחמה. לפעמים מגיע רגע שבו אתה עומד עם עצמך ואתה חייב לקבל החלטות קשות עם כל האחריות המשתמעת מכך". אלון לא העז להפנות אצבע מאשימה ישירות כלפי ראש הממשלה גולדה מאיר. הוא הסתפק בקביעה ש"כולנו

הדרום שבו שירת גם האלוף שרון (ישיבת הממשלה, 1974).

דברי חיים בר־לב ויגאל אלון

הדובר הבא היה חיים בר־לב, שר בממשלה גולדה מאיר ורמטכ"ל לשעבר, שמונה לתפקיד מפקד חזית הדרום ימים ספורים לאחר תחילת המלחמה. לדבריו, יומיים לאחר שהגיע לפיקוד דרום הוא המליץ בפני הרמטכ"ל להדיח את שרון מתפקידו כמפקד אוגדה. ואולם, הובהר לו (לא ברור על ידי מי) כי "מתוך שיקולים מסוימים הוחלט לא לעשות זאת [...] לא הייתי נותן המלצה זו אילו חשבתי שהוא מפקד אוגדה מעולה. התפעלתי ממנו מעט מאוד כמפקד אוגדה מעולה. בעניין זה דעתי שונה מדעתו של שר הביטחון". בהמשך הוא כינה את התבטאויותיו של שרון "תופעה חמורה ביותר" והביע דאגה מן ההשלכות שלהן על צה"ל. לדבריו, קצינים רבים בצה"ל פנו אליו בתמיכה "עד מתי תתנו לבן אדם הזה להשתולל מבלי לאמר דבר ברור?" (ישיבת הממשלה, 1974; מרשל, 1974).

בר־לב מתח ביקורת מרומזת על גולדה מאיר וביקורת ישירה על משה דיין, בשל חוסר תקיפות ונחישות בטיפולם בסוגיה זו: "דרך הטיפול שלנו עד כה הייתה בהחלט בלתי עונה על הצרכים". מעמדו של שרון בוויכוח עם אלופים אחרים אינו סימטרי, טען בר־לב. לשרון יש יתרון עליהם שכן "אין לו שום מעצורים, בעוד שלכל אחד מאתנו יש מעצורים". על רקע אילוצים אלה הגיע גם הוא למסקנה, כמו הרמטכ"ל אלעזר, כי "למען הצבא ולמען היישוב צריך הטיפול בדבר הזה להיות ממלכתי ומשפטי". שרון, אמר בר־לב, העלה ארבע סוגיות: א. הפוליטיזציה בצבא; ב. ההתאבנות בחשיבה הצבאית; ג. סוגיית מילוי פקודות; ד. מהלכי המלחמה (ישיבת הממשלה, 1974).

מבין הסוגיות האלה, טען בר־לב, יכולה ועדת אגרנט לטפל אך ורק בסוגיה של מהלכי המלחמה, וגם זה – רק עד שלב הבלימה. ביחס לשלוש הסוגיות האחרות, שר הביטחון חייב להביע את עמדתו. במשך שש השנים שקדמו למלחמה הוא היה שר הביטחון, ובמהלכן כיהן בר־לב ארבע שנים כרמטכ"ל, ודוד אלעזר כשנתיים. במגמה לקעקע את הטענה בדבר פוליטיזציה בצבא טען בר־לב כי כל האלופים שהיו בתקופתו ופנו לפוליטיקה השתלבו במפלגת הימין גח"ל. בין השאר הוא הזכיר את עזר וייצמן ושלמה להט. בתקופת כהונתו של אלעזר כרמטכ"ל מונו לתפקידי אלוף שני אנשי אצ"ל לשעבר – קלמן מגן ואברהם אורלי. מבלי משים דבק גם בר־לב בטיעונים אפולוגטיים במקום לתקוף את שרון כמי שבשלבם מוקדמים מאוד של הקריירה הצבאית

בסיכומו של דבר, אלון היה מוכן להעברת הסוגיה לטיפול של ועדת אגרנט רק בתנאי שוועדה זו תרחיב את מסגרת הזמן של פעילותה עד להשגת הפסקת האש. אלון הציע שראש הממשלה גולדה מאיר, שמילאה אז גם את תפקיד שר המשפטים, תדון בנושא עם יושב ראש הוועדה. מעניין לציין שאף אחד מן השרים לא ראה פגם במפגש אישי בין ראש הממשלה, אחת מהנחקרים העיקריים על ידי הוועדה, לבין יושב ראש הוועדה (ישיבת הממשלה, 1974).

דברי היועץ המשפטי לממשלה מאיר שמגר

אל הדיון הצטרף היועץ המשפטי לממשלה, מאיר שמגר. לדבריו, הוא הבהיר לרמטכ"ל כי "חייל אשר לו ביקורת על פעולותיהם של הדרגים הממונים עליו, פתוחה בפניו הדרך להעלאת השגותיו בצינורות הפיקוד, ואין הוא רשאי לפרוס מחלוקות צבאיות פנימיות בפני גורמים מחוץ לצבא" (סופר מעריב, 1974). לפיכך רשאי הרמטכ"ל לזמן אליו את שרון לשיחה, לאפשר לו להשמיע את טענותיו ולנזוף בו על התבטאויותיו (ישיבת הממשלה, 1974). בהמשך הבהיר שמגר כי תלונותיו של האלוף גונן על הפרת פקודה לא יוכלו להתברר רק בהקשר המשפטי, אלא גם על בסיס נסיבות המקרה ותוצאותיו. אלה תחומי פעולה המתאימים יותר לפעילותה של ועדת אגרנט. צריך לזכור, הוסיף שמגר, כי "היועץ המשפטי לממשלה איננו אוטומט להגשת משפטים" (ישיבת הממשלה, 1974).

ניסוח דבריו של שמגר מעיד בעליל כי דעתו לא הייתה נוחה מן ההתמקדות של אלעזר בממד המשפטי, שנועדה לפגוע באמינותו של שרון ולהרתיעו מהמשך הביקורת על הרמטכ"ל באותה עת ועל קודמו. אלה סוגיות השייכות מטבע הדברים למאבקים אישיים עמדות כוח ולמחלוקות לגיטימיות בעניין מהלכים צבאיים מתבקשים בעת מלחמה. ספק אם הן יכולות להתברר במישור המשפטי, בייחוד על רקע מעמדו הפוליטי של שרון באותה עת. על פי עדותו של אלעזר עצמו הודיע שרון "על סירובו למסור עדות לאיזה קצין בודק, ועדת חקירה או קצין בורר" (ישיבת הממשלה, 1974).

בנסיבות אלה יעץ שמגר לאלעזר לזמן אליו את שרון לשיחה אישית. אלעזר נענה להצעה זו, ואולם דווקא בפגישה כה חשובה חשף אלעזר את חולשתו, ואולי אף את תמימותו, מול שרון. במקום להעמיד אותו במקומו ולדרוש את התנצלותו על הדברים הקשים שהטיח נגדו, הסתפק הרמטכ"ל בקבלת הבטחה מעורפלת מאריק שרון ש"יותר לא ייתן ראיון". כפי שניתן היה לצפות, שרון לא קיים הבטחה זו והמשיך לתת ביטוי לדעותיו באמצעי

יחד אחראים על הכל, מתוך קולקטיביות, מתוך אחריות משותפת, מתוך חברות" (ישיבת הממשלה, 1974). את האחריות העיקרית לטיפול הכושל באריק שרון הטיל אלון על שר הביטחון ועל היועץ המשפטי, שהפגינו כלפיו יחס סלחני: "משום מה", אמר אלון, "שר הביטחון בחר לעצמו בנושא זה למלא תפקיד של שוטר תנועה. הוא גלגל את הנושא בין הרמטכ"ל ובין היועץ המשפטי לממשלה וחוזר חלילה. זה אינו מספיק [...] כאשר שר הביטחון [אומר] בפומבי ש'אף אחד עוד לא מת בגלל שאריק שרון נתן ראיונות ל'ניו יורק טיימס' [...] מה פירושה של הערה סלחנית וחביבה זו [...] בבחינת היתר לצפצף על המשמעת הצבאית". מול "דברי הבלע" שהשמיע שרון, אמר אלון, טען שר הביטחון כי "לא החליף אף קצין כתוצאה מהמלחמה", הגם שכולנו מודעים להדחת אלון הפיקוד גורדיש: "זה אחד הדברים החמורים שקרו", אמר אלון (ישיבת הממשלה, 1974).

"הפילוסופיה של שרון", אמר אלון, "על המשמעת הסלקטיבית [היא חריגה בחומרתה]. לא נשמעה פילוסופיה כזו בשורותינו פרט לתקופה שבטרם קום המדינה. מכל הקצינים הבכירים בצה"ל, עברתי אולי את המבחן הקשה ביותר. התקוממתי נגד ההחלטה [של בן-גוריון] במהלך מלחמת העצמאות] לפרק את הפלמ"ח בכל מהותי, אך כאשר קיבלתי את הפקודה לפרק את הפלמ"ח ביצעתי אותה". אלון הבהיר כי אינו מכיר היטב את האלוף גונן, והוא כלל לא ידע שגורדיש הוא האלוף שמואל גונן! הוא שמע עליו דברי שבח מפי הרמטכ"ל יצחק רבין: "נפגשתי אתו", אמר אלון, "בסיוור בסיני עם לוי אשכול. לא מכל מה שאמר התפעלתי. לא הייתי בטוח אם המינוי שלו כאלוף פיקוד דרום מוצלח בעתו. אך אנו איננו ממנים אלופי פיקוד. הממשלה אינה עוסקת בכך" (ישיבת הממשלה, 1974).

בהמשך מתח אלון ביקורת על נכונותו של היועץ המשפטי לממשלה מאיר שמגר להיפגש עם שרון, לאחר שזה סירב להיפגש עם נציג מטעם הרמטכ"ל: "ערעור המשמעת בחזית הדרום [בזמן המלחמה] אינו יכול להיבחן רק באמת מידה משפטנית [...] אלה מצביאים החולשים על חיי אדם, ועל גורלה של המדינה". איך ייתכן, הוא תהה, שמוותרים לאלוף שסירב למלא פקודה של הרמטכ"ל, ובמקום זה מזמן אותו היועץ המשפטי לשיחה כדי לארגן מפגש פיוס בינו לבין הרמטכ"ל (ישיבת הממשלה, 1974). בהתייחסו לעימות בין שרון לאלוף הפיקוד אמר אלון: "אינני מוכן גם היום לומר מי צדק, גורדיש או אריק. אך האם על תלונה של אלוף פיקוד נגד מפקד הכפוף לו אפשר לעבור לסדר היום? האם דבר כזה גומרים בשיחה וחצי נזיפה בין מפקד הפיקוד ומפקד האוגדה?"

ביחס למינויים פוליטיים אמר דיין: "מבחינת האחריות האישית שלי אין אף מינוי מאלוף משנה ומעלה שלא נעשה באישורי, ואיני רואה שמץ של שיקולים פוליטיים בצבא".

שרון, שידיח אותו". ואולם, המשיך דיין, בר־לב לא מיהר להדיח אותו (ישיבת הממשלה, 1974).

ביחס למינויים פוליטיים אמר דיין: "מבחינת האחריות האישית שלי אין אף מינוי מאלוף משנה ומעלה שלא נעשה באישורי, ואיני רואה שמץ של שיקולים פוליטיים בצבא. ביחס להתאבנות בצה"ל", אמר דיין, "מותר לאמר שיש התאבנות במשרד הביטחון, מותר לאמר שיש התאבנות בצה"ל. גם אני מביע מדי פעם את דעתי על צה"ל, על תפיסה מחשבתית מסוימת. [עם זאת] המצחיק הוא שאריק שרון היה ראש מה"ד, מחלקת הדרכה. הוא מי שעושה [מעצב] את תורת הלחימה בצה"ל. עד אשר התמנה כאלוף פיקוד דרום הוא שימש בתפקיד זה. אם מישהו עיצב את תורת הלחימה של צה"ל, היה זה הוא" (ישיבת הממשלה, 1974; בר־און, 2014, עמ' 276).

ההחלטה על הדחת גורודיש, קבע דיין, התקבלה על ידי שר הביטחון, ולשרון אין קשר לכך (ישיבת הממשלה, 1974; שיף, 2003): "לדעתי", אמר דיין, "לא יכול היה גורודיש לפקד על פיקוד דרום בהיקף כזה של מלחמה" (ישיבת הממשלה, 1974). מעבר לכך, גורודיש נאלץ להפגין סמכותיות ויכולת פיקודית מול מפקדים מבוגרים ומנוסים ממנו, כאשר כל אחד מהם אינדיווידואליסט. "גם למפקדים גדולים ממנו, היתה בעיה של הטלת משמעת על גנרל כמו אריק שרון" (זאבי, 2000).

על רקע זה, הבהיר דיין, הוחלט למנות את חיים בר־לב כמפקד חזית הדרום, "וזהו אחד הדברים החשובים שקיבלנו". לאחר שחיים בר־לב סיים את תפקידו בפיקוד הדרום, נשלח האלוף ישראל טל (טליק) להחליפו. ואולם טליק, כך משתמע מדברי דיין, לא עמד במשימות כפי שציפו ממנו, והוא הוחלף על ידי ברן (האלוף אברהם אדן). "חזית הדרום", סיכם דיין, "היא חזית קשה ומסובכת, ורשאית וזכאית מדינת ישראל [לדאוג לכך] שישב שם המפקד המתאים ביותר שישנו בצבא. יכול להיות שלו גורודיש היה מוכיח עצמו כמוכשר ביותר היה נשאר. ולו טליק היה מוכיח עצמו הייתי מבקש ממנו להישאר. אך במחילה חשבתי שאינו עושה זאת, וברן יעשה זאת יותר טוב" (ישיבת הממשלה, 1974).

שרון, אמר דיין, הוא "אחד ממפקדי השדה הטובים ביותר שיש לנו, ואין שמץ של חילוקי דעות ביני וביני הרמטכ"ל על כך, ואם יש, אני רוצה שהרמטכ"ל יאמר

התקשורת. בהמשך הבהיר שמגר כי הוא עומד להיפגש עם חברי ועדת אגרנט (ישיבת הממשלה, 1974).

הביקורת הקשה שמתח עליו סגן ראש הממשלה יגאל אלון קוממה את היועץ המשפטי והביאה אותו עד כדי איום מפורש למדי בהתפטרות: "יושבים פה חברי הממשלה שעובדים אתי כבר חמש שנים. אני לא מאמין שהכשלתי מישהו. ואם ישנה מסקנה אחרת הדרך פתוחה בפני. אני מצטער שאיני יכול להשיב על כך בגלל היותי עובד מדינה. ראש הממשלה נחרדת, קרוב לוודאי, מן האפשרות שהיועץ המשפטי יתפטר בשעה קשה זו, וממהרת להבהיר כי היא מקווה ש'אלון לא התכוון להכשלה מכוונת'" (ישיבת הממשלה, 1974).

דברי שר הביטחון, משה דיין

ברור שדברי הביקורת של בר־לב ואלון על היעדר גיבוי של הדרג המדיני לדרג הצבאי, ובעיקר לרמטכ"ל, חייבו את שר הביטחון משה דיין להגיב. הוא עשה זאת, כך ניתן להתרשם, בחוסר רצון בולט ועל מנת לצאת ידי חובה. דבריו מעבירים מסר ברור: במאזן כולל, תרומתו של שרון לביטחון המדינה חשובה מאוד למאמץ המלחמתי. בנסיבות הקיימות, התנהלותו של שרון אולי אינה תואמת את "כללי הפרוטוקול", אולם יש להתייחס אליה במישור המשמעותי. היא לא מצדיקה בשום אופן ויתור על תרומתו של שרון לביטחון המדינה.

שר הביטחון משה דיין הצטרף לקביעתו של אלעזר ש"אין שחר ל[טענות בדבר] פוליטיזציה בצה"ל, גם במתן הדרגה, גם במינוי וגם בהצבה של אלוף, לא עלה על דעתו של מישהו לשקול [הכרעה] מתוך שיקולים פוליטיים" (ישיבת הממשלה, 1974). ספק אם דיין עצמו האמין בתקפותה של קביעה גורפת זו. בהמשך הבהיר דיין כי שרון לא רצה להשתחרר מהצבא. הוא רצה למלא תפקידים נוספים בצבא ולקבל את תפקיד הרמטכ"ל. עם זאת, המשיך דיין, הבהרתי לו כי נוכח מעורבותו הפוליטית האינטנסיבית סיכויו לקבל תפקיד הרמטכ"ל אפסיים (שריד, 1974). דיין בחר שלא להזכיר לחברי הממשלה כי הוא עצמו ביקש להתמנות כרמטכ"ל בשלהי 1953 למרות שהיה מועמד מספר עשר ברשימת מפא"י לכנסת הראשונה. עובדה זו אכן הובילה שרים אחדים להתנגד למינויו כרמטכ"ל (שלום, 2021).

דיין הבהיר כי עוד בטרם פורסם הריאיון הוא הביע בפומבי את אמונו ברמטכ"ל, ואינו רואה צורך להעביר את הרמטכ"ל מתפקידו. אשר לפעולות משפטיות, דיין חזר והדגיש כי יפעל על פי הנחיות היועץ המשפטי מאיר שמגר. בנושא ציות לפקודות הבהיר דיין כי "הקפדה על המשמעת בצה"ל היא יסוד היסודות". הוא הבהיר כי אמר לחיים בר־לב ש"אם יחליט כי צריך להדיח את

ואולם "מלחמות הגנרלים" שליוו את מלחמת יום הכיפורים, בעיקר על רקע תחושת הכישלון שליוותה אותה והאבדות הכבדות של צה"ל במלחמה, היו הקשות מכולן ברמת החומרה של ההאשמות שהטיוחו מפקדים בכירים זה בזה ובהד הציבורי שנלווה אליהן. מעבר לכך, יותר מבכל אירוע אחר של "מלחמות גנרלים", נעשה כאן מאמץ לתעל את המאבק בין האלופים למישור המשפטי כדי לנטרל את האלוף אריאל שרון, שהיה מרכיב מרכזי במלחמת הגנרלים סביב מלחמת יום הכיפורים. בסופו של דבר התברר שכיוון פעולה זה אינו מתאים להתנצחויות בין קציני צבא סביב מהלכים מלחמתיים. אלה הן סוגיות שספק אם בכלל ניתן להגיע בהן להכרעה ברורה בדרך כלשהי, ואולי מוטב להשאירן לדיון הציבורי ולמחקר ההיסטורי.

למותר לציין שמחלוקות אלה פוגעות קשות בדימוי ההרתעתי של מדינת ישראל בעיני אויביה. בעידן שבו המערכה על התודעה מהווה מרכיב מרכזי בקביעת ניצחון ותבוסה, "מלחמות הגנרלים" מעניקות רוח גבית לאויב בכך שהן מבליטות את הכישלונות הצבאיים של צה"ל במערכה, ואת העובדה שהדרג הצבאי הבכיר אינו פועל באווירה של אחדות ושיתוף פעולה בין חבריו ובינו ובין הדרג המדיני. חלק ניכר מן ההתנצחויות בין הגנרלים מלוות בחשיפת סודות ביטחוניים. התרבות הפוליטית הקיימת במדינת ישראל והחקיקה אינן מהוות מעצור בפני התרחשותן של מלחמות גנרלים מעין אלה שליוו את מלחמת יום הכיפורים. יש להניח כי הן ילוו את מדינת ישראל גם בעימותים מלחמתיים נוספים. להערכתנו, ניתן לרסן תופעה זו בעתיד הנראה לעין רק באמצעות חקיקה.

המחבר מבקש להודות לבן ציון בורוכוביץ, עמית עולמי, יפים מגריל, מיכל בקשי, שי שובל ובן מירו, שסייעו לו במחקר.

פרופ' זכי שלום הוא מרצה בכיר במכללה האקדמית אשקלון ועמית מחקר במכון למחקרי ביטחון לאומי. פרופ' שלום פרסם שורה של ספרים ומאמרים על היבטים מגוונים ביחסי ישראל-ארצות הברית ועל מדיניות הביטחון של ישראל. בשנת 2007 זכה פרופ' שלום בפרס ראש הממשלה על תרומתו לחקר מורשת דוד בן-גוריון zakis@inss.org.il.

מקורות

אבידן, ש' (1974, 8 באפריל). מכתב אל ראש הממשלה גולדה מאיר. ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, הקיבוץ הארצי השומר הצעיר, ארכיון אישי – גולדה מאיר, ארכיון המדינה. אגרס, א' (1974, 27 בינואר). המאשים הפך לנאשם. **דבר**. אורן, א' (2021, 11 בפברואר). פנקס בוחש – מכתבי אריק שרון. **ליברל**. <https://bit.ly/3qRpq4R>

לי זאת. אנו נלחמים עתה בערבים. אם אריק שרון נתן ראיון צריך לברר זאת. אך בגלל זה לזרוק אותו מהצבא אינני מוכן [...] אם אתם מדברים על ראיונות תיקחו ספרים ותמצאו בהם קטעים מראיונות של הרבה מפקדים בכירים [...] כל מה שנאמר לחובתו של אריק אני חותם עליו, אך לאמר שהוא היה היחידי [לא מקובל עליו]. היו שרי ממשלה בסיוור ושמעו תדרכים של אלופי האוגדות. שמעתי שהם היו מזועזעים מדברים שאמרו מפקדים אחרים על אריק [...] אפשר היה למלא ספר בהשמצות שהם שמעו. אם צריך נעמיד אותו לדין. אך מכאן ועד לזרוק מפקד אוגדה [המרחק גדול]. דיין הזכיר לחברי הממשלה כי יש להפנות את הסוגיה ליועץ המשפטי לממשלה (ישיבת הממשלה, 1974).

בסופו של דבר התברר, כצפוי, כי "לדעת רוב שרי הממשלה, אין לממשלה מה לעשות בפרשת התלונות נגד האלוף שרון וכי החלטה בנושא מסורה בידי הרמטכ"ל דוד אלעזר" (אשד, 1974). בנסיבות אלה קיבלה הממשלה החלטה הכוללת את הנקודות העיקריות הבאות: א. הממשלה כולה רוחשת אמון מלא לרמטכ"ל, דוד אלעזר. היא מעריכה את מעשיו לפני המלחמה ובמהלכה; ב. הממשלה שוללת את התבטאותו של שרון בהקשר למילוי פקודות. דבריו מבטאים אידיאולוגיה זרה לצה"ל; ג. טענות והאשמות בנושאי המלחמה ייחקרו בוועדת אגרנט. לפיכך אין מקום להעלאת האשמות בעיתונות; ד. שר הביטחון והרמטכ"ל הפריכו את דבריו של שרון על "התאבנות" כביכול של המחשבה הצבאית בצה"ל, כטענה חסרת יסוד; ה. כמו כן הזימו שר הביטחון והרמטכ"ל את הטענה בדבר מינויים בצה"ל על בסיס של קריטריונים פוליטיים (ישיבת הממשלה, 1974).

סיכום

מדינת ישראל היא מדינה למודת אירועים ביטחוניים, שלא פעם הובילו למערכות מלחמתיות קשות. מטבע הדברים, חלק מן המערכות האלה כללו אירועים מוצלחים, לצד אירועים כושלים. בכל האירועים המוכרים צצו על פני השטח מחלוקות פנימיות בין אנשי צבא שהשתתפו במערכה ובין אנשי צבא ואישים בדרג המדיני. ידועות היטב המחלוקות הקשות בין דוד בן-גוריון כראש הממשלה ושר הביטחון ובין ראשי הפלמ"ח ישראל גלילי ויגאל אלון (שלום, 2002, עמ' 657-678); בין משה דיין כרמטכ"ל והאלוף אסף שמחוני, שהיה אלוף פיקוד הדרום במהלך מבצע קדש (בלאו, 2006); בין הרמטכ"ל יצחק רבין ואלוף פיקוד הדרום ישעיהו גביש ערב מלחמת ששת הימים, ועד המחלוקת הקשה במהלך מלחמת לבנון השנייה בין הרמטכ"ל דן חלוץ ואלוף פיקוד הצפון אודי אדם.

ערב חדש [סרטון]. <https://www.youtube.com/watch?v=56KPM-5Ps8>

כאן חדשות (8 באוקטובר, 2019). **היום ה־9 למלחמה | שר הביטחון דיין: "מלחמה כבדת ימים, כבדת דמים"**. [סרטון]. <https://www.youtube.com/watch?v=rHswag>
להב, פ' (1999). **ישראל במשפט – שמעון אגרנט והמאה הציונית**. עם עובד.

לשכת ראש הממשלה (23 באוקטובר, 1973). הודעת ראש הממשלה בכנסת ב־23 באוקטובר 1973. תיק ראש הממשלה גולדה מאיר 17א-7244, ארכיון המדינה.

מאיר, ג' (1974, 27 בינואר). מכתב גולדה מאיר ליגאל אלון, חילופי שדרים בין אנואר סאדאת לגולדה מאיר דרך ארה"ב. תיק 7026-א-9, ארכיון המדינה.

מרשל, ס' (1974, 17 בפברואר). הוויכוח בין הגנרלים הישראליים. **מעריב**.

סופר דבר (22 בנובמבר, 1973). גולדה מאיר: ייתכן חידוש המלחמה כל שעה. **דבר**.

סופר דבר לענייני מפלגות (7 באוקטובר, 1973). המפלגות מפסיקות תעמולת הבחירות. **דבר**.

סופר מעריב (26 בינואר, 1974). גולדה: אינני אותו אדם שהיה לפני המלחמה. **מעריב**.

סופר מעריב (29 בינואר, 1974). היועץ המשפטי לממשלה מסר לשרים חוות דעתו על ראיונות שרון. **מעריב**.

עסט"א (1974, 6 במרץ). הערבים מעוניינים בהמשך כהונתה של ג. מאיר. **דבר**.

צדוק, ח' (1974, 24 באפריל). חוות דעת בעניין האחריות המיניסטריאלית. תיק 9/922, ארכיון המדינה.

קיפניס, י' (2016). המפנה בחקר הנסיבות לפרץ מלחמת יום הכיפורים. **עיונים בתקומת ישראל**, 26, 41-80. <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/26/yigal-kipnis.pdf>

רוזן, ע' (1990, 9 באפריל). מאז מלחמת יום הכיפורים איבד השריון את בכורתו לחי"רניקים: האדומים חסמו את שער המטכ"ל בפני השחורים. **מעריב**.

שיף, ז' (8 באוגוסט, 2003). הקלטות גורודיש: מעט מידע חדש, שאלות המפתח נותרו תוחות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.901865>

שלום, ז' (2002) [מביא]. על יחסי דרג מדיני וצבאי, משמעת צבאית ומוסר לחימה. **עיונים בתקומת ישראל**, 21, 756-876. <https://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/12/31.pdf>

שלום, ז' (2021). הדיונים לקראת מינויו של משה דיין לרמטכ"ל – נובמבר-דצמבר 1953 – רקע, מהלכים ולקחים. **יסודות, עיונים**

בחקר ההיסטוריה של צה"ל, גיליון 3. המחלקה להיסטוריה של צה"ל. <https://bit.ly/2V1xiFe>

שמיר, מ' (1974, 15 בפברואר). מוטי אשכנזי אינו צודק. **מעריב**. שמש, מ' ודרורי, ז' (עורכים) (2008). **טראומה לאומית: מלחמת יום הכיפורים אחרי שלושים שנה ועוד מלחמה**. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

שריד, י' (1974, 27 בינואר). האם אמרת לשרון שאין לו סיכוי להתמנות לרמטכ"ל בגלל דעותיו הפוליטיות? **מעריב**.

Tauvod (2013, 10 באוקטובר). **מודיעין: מה אספנו, מה הערכנו? – דברי אלי זעירא, "40 שנים למלחמת יום הכיפורים" – אירוע שנערך במכון למחקרי ביטחון לאומי INSS** [סרטון]. <https://www.youtube.com/watch?v=w3DCw-CIUU8>

אלעזר, ד' (1973, 20-21 בינואר). מכתביו אל שר הביטחון ואל הרמטכ"ל. ארכיון אישי – גולדה מאיר, ארכיון המדינה.

אלעזר, ד' (1974). פקודת יום של ראש המטה הכללי, רב־אלוף דוד אלעזר. **מערכות** 236. <https://fliphtml5.com/gcjin/vcmcs>

ארז, י' (1973, 11 בנובמבר). שר הביטחון והרמטכ"ל הורו לחיילים להימנע מהענקת ראיונות. **מעריב**.

אשד, ח' (1974, 3 בפברואר). דעת רוב שרי הממשלה, התלונות של גונן נגד שרון, בסמכות הרמטכ"ל. **דבר**.

אשד, ח' (1974, 15 בפברואר). מוטי אשכנזי ומשה דיין. **דבר**. בוחבוט, א' (2015, 21 בספטמבר). גורודיש אחרי מלחמת יום הכיפורים: "להדיח את שרון, סירב פקודה". **וואלה!**. <https://news.walla.co.il/item/2891849>

בלאו, א' (2006, 21 בינואר). שמחוני, הקרב האחרון. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1114882>

בלוק, ד' (1973, 13 בנובמבר). היריה הראשונה של אריק שרון. **דבר**. בלום, ג' וחפץ, נ' (2005). **הרועה – סיפור חייו של אריאל שרון**. ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

בנזימן, ע' (1985). **שרון – לא עוצר באדום: ביוגרפיה של אריק שרון**. אדם מוציאים לאור.

בראון, מ' (2014). **משה דיין: קורות חייו 1915-1981**. עם עובד. בריוסף, א' (2013). ההיסטוריוגרפיה של מלחמת יום הכיפורים: דיון מחודש במחדל המבצעי והמדיני. **עיונים בתקומת ישראל: מאסף לבעיות הציונות, היישוב ומדינת ישראל, כרך 23**, 1-33.

ברגמן, ר' ומלצר, ג' (2004). **מלחמת יום כיפור: זמן אמת**. משכל, ידיעות ספרים.

ברנע, נ' (1973, 11 בנובמבר). שרון מאשים את פיקוד צה"ל בהחמצת סיכוי לניצחון מוחלט. **דבר**.

בשן, ר' (1974, 25 בינואר). ביטול מינוי החירום שלי כמפקד אוגדה, צעד חמור. **ידיעות אחרונות**.

גולדשטיין, ד' (1974, 25 בינואר). ראיון השבוע עם אריאל שרון. **מעריב**. גלילי, י' (1974, 9 בינואר). מכתב של השר גלילי אל גולדה מאיר. ארכיון אישי – גולדה מאיר, ארכיון המדינה.

דגן, ד' (1974, 21 בינואר). אריק שרון: הסכם עם המצרים לא יכול להיות מבוסס על אמונה בכונת סאדאת לשלום. **מעריב**.

דיין, מ' (1982). **משה דיין – אבני דרך**. עידנים. דן, א' (1974, 19 במאי). המלחמה הבאה. **מעריב**.

דן, א' (1974, 9 בדצמבר). 8־ב באוקטובר הוחמצה הזדמנות להביס את הצבא המצרי. **מעריב**.

דן, א' (1975). **ראש גשר – כך הפכה תבוסה לניצחון**. א"ל הוצאה מיוחדת.

ועדת החוץ והביטחון (1973, 12 בנובמבר). פרוטוקול מס' 341 משיבת ועדת החוץ והביטחון שנערכה בראשיתו ובסיומו של סיור בגזרת כוחות צה"ל בגדה המערבית של תעלת סואץ. ארכיון המדינה. <https://www.archives.gov.il/product-page/1739268>

זאבי, ר' (2000, 24 באוקטובר). **הרעות – שמואל גורודיש ז"ל. דברים לזכרו ביום השנה התשיעי לפטירתו**. <https://web.archive.org/web/20130929012828/http://gandi.org.il/Site/he/pages/inPage.asp?catID=9&subID=24&docID=220>

ישיבת הממשלה (1974, 27 בינואר). פרוטוקול ישיבה נב/התשלד של הממשלה. ארכיון המדינה.

<https://www.archives.gov.il/archives/Archive/0b0717068031be30/File/0b07170684cb7682/Item/0907170684d04ed3>

כאן ארכיון – אוצרות השידור הישראלי (2018, 11 בינואר). **עשר שנים למלחמת יום הכיפורים – ראיון עם אריאל שרון בתוכנית**